

св. Алексея” польского агиографа и стихотворения “Житіє Алексія чоловіка Божія” українського поета. Проведенное исследование позволяет сделать вывод, что в стихотворении свт. Иоанна Максимовича прослеживаются парафразы польского текста, а также некоторые сходства на формальном уровне, в частности в определении временных координат.

Ключевые слова: житие, барокко, агиографическое стихотворение, святой.

Summary

The article raises the question of the influence of hagiographical poem “Life of Saints...” of Polish Jesuit Petro Skarga on the book “The Alphabet Gathered and Arranged with the Rhyme...” of St. Joan Maksymovych, which is the representative of of Chernihiv literature and philosophical world of the second half of the 17th – beginning of the 18th centuries. A comparative analysis is carried out on the example of “Life St. Alexis” of Polish hagiographer and the poem “Life of Alexis, the man of God” of the Ukrainian poet. The conducted research allows drawing conclusion, that in the poem of St. Joan Maksymovych the periphrases of Polish text are traced. And there are some roll-calls at formal level, in particular in determination of temporal co-ordinates.

Keywords: hagiography, baroque, hagiographical poetry, saint.

УДК 82.091::821.161.2+821.111–3

Чик Д. Ч.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

EX PROVIDENTIA MAJÖRUM: ЖАНРОВИЙ РІЗНОВИД СІМЕЙНОГО РОМАНУ-ХРОНІКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ І ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Тема сім'ї належить до найбільш популярних, сказати б, традиційних, у світовій літературі й має тривалу історію розробки та аналізу. Звернення до сімейної проблематики зустрічаємо в усіх літературних епохах і у творчості багатьох знакових авторів. Різноманітні проблеми внутрішньосімейних та родинних стосунків, розквіт і занепад сімейних династій, вплив історичних подій і держави на генезу сім'ї – ось далеко не повний перелік актуальних тем, які хвилювали письменників від давнини і до сучасності.

В античній літературі постійно піднімалися теми сімейного співжиття, сімейних розбрату та ідилії, а також походження героїв, яке надзвичайно важило для розвитку сюжету. В античній міфології чи не вперше з'являється специфічне розуміння розвитку роду. Посилена увага до генеалогії зберігається і в середньовіччі, не зважаючи на його байдужість до сучасного розуміння історизму. Вагомий злам у зображенні сімейних стосунків відбувається у літературі романтизму, коли починає активно аналізуватися психологія особистості та специфіка протистояння особистості та соціуму, які набудуть вершинного розвитку в літературі реалізму, як скажімо, у романах Ф. Достоєвського, І. Тургенєва, Л. Толстого, Дж. Голсуорсі, Т. Манна та ін. Тема трагічного занепаду поколінь вповні відображала деградацію і вади суспільства в цілому у літературі натуралізму (Е. Золя). Так само і в літературі ХХ ст. сімейна хроніка часто

концентрується саме на відображенні проблем суспільних у “дзеркалі” сімейному, навіть у таких поліжанрових творах, як постмодерний роман “Ada or Ardor: A Family Chronicle” (“Пекла або Пристрасть: сімейна хроніка”) (1969) В. Набокова.

Жанр сімейного роману-хроніки в українському літературознавстві переважно розглядався без належної жанрової диференціації. У літературознавчих працях спостерігаємо певну жанрову плутанину, яка полягає у зарахуванні сімейного роману-хроніки то до жанру літературної хроніки, а також його розгляд як підвиду роману виховання. Чіткіше окреслити жанрові атрибути, як і самі межі жанрового різновиду сімейної хроніки, на нашу думку допоможе застосування методології дослідження жанрів Н. Копистянської. Як відомо, вчена запропонувала у дослідженні жанрів вирізняти чотири поняттєвих сфери, які відповідно означає як “жанрова система літератури”, “жанрова система літературної епохи, напряду”, “жанрова система епохи, напряду, національної літератури”, “жанрова система у творчості окремого письменника, у межах вияву його творчої індивідуальності” [9, 63–78]. Для типології літературних жанрів є актуальним дослідження проблем, які визначаються у рамках жанрової системи певної епохи. Типологічне зіставлення було б неточним без актуалізації проблематики національної специфіки літературних жанрів, яка б окреслила й своєрідні жанрові маркери, поряд із загальними.

Також спостерігаємо відсутність вагомих студій щодо генези жанрового різновиду роману-сімейної хроніки у XIX ст. Дослідження сімейної хроніки здійснюється в більшості випадків на матеріалі романів XX – початку XXI ст., при цьому таким чином ігноруються твори XIX ст., які можна віднести до сімейної хроніки (з української літератури винятком тут є роман “Люборацькі” А. Свидницького, який часто означають як сімейну хроніку). До жанрового різновиду сімейної хроніки відносимо роман “Пан Халявский” (1839) українського письменника Г. Квітки-Основ’яненка. Компаративне дослідження цього твору слід провести у зіставленні із романом “Castle Rackrent” (1800) ірландської письменниці М. Еджворт, адже у результаті можемо виокремити не лише збіги, а й відмінності, зумовлені різними чинниками. До того ж, саме Г. Квітка-Основ’яненко і М. Еджворт, на наше переконання, є репрезентантами й також першовідкривачами сімейної хроніки в англійській та українській літературах відповідно. Досі такого зіставлення не проводилось і тому воно є на часі для простеження специфіки постання та типології цього жанрового різновиду в зазначених літературах у першій половині XIX ст.

Д. Чалий одним із перших зарахував “Пана Халявського” до сімейних хронік, зауваживши, що саме цей вибір жанру виявився вдатним для зображення радикальних змін у дворянській родині, які призводять до розпаду знатного роду [21, 258]. Вчений зауважує авторське акцентування на пертурбаціях, які супроводжують життя трьох поколінь роду Халявських з плином історії. Щоправда, він воліє не аналізувати причини розпаду української дворянської родини й детальніше досліджує лише композиційні та стилістичні особливості твору.

Наголосимо, що часто роман “Пан Халявский” розглядався головню як

результат впливу творчості М. Гоголя або ж в контексті “натуральної” школи російської класичної літератури, хоча вже перші критики українського письменника відзначали сатиричну спрямованість роману, ставлячи його в один шерех з всесвітньо відомими творами західноєвропейських сатириків М. де Сервантеса, А. Р. Лесажа, Дж. Свіфта [5, 258]. Цей твір перебільшено вважали прямим наслідуванням М. Гоголя [10, 31], з чим можна погодитися частково: спільним у цих письменників є лише звернення до історії повсякденного життя провінціалів та української старовини, а також підвищена увага до деталей побуту провінційних дворян, втім, попри це, у романі Г. Квітки-Основ'яненка важко відшукати чіткий “гоголівський слід”. “Пана Халявского” як побутовий і авантюрно-повчально-описовий роман означувала Н. Калениченко, і, до речі, вбачала звернення до цього жанру як результат впливу англійського просвітницького реалізму [7, 107]. Щоправда, припущення про цей вплив так і залишилося нерозгорнутим, а у наступних розвідках квіткознаців західноєвропейський контекст творчості українського письменника не обґрунтовувався.

Сучасні дослідники визначають роман Г. Квітки-Основ'яненка як “своєрідну біографічну хроніку, сатирично підсилена засобами гротеску і викривального сміху”, вбачаючи у ньому специфічну пародію на роман виховання [11, 76]. Це визначення слід відкоригувати, адже “Пан Халявский” не є лише суто біографічною хронікою, це сімейна хроніка, і є радше родовою і мультибіографічною, адже автор показує історію трьох сімейних поколінь Халявських. Полемізуючи з дослідником радянського часу С. Зубковим, який зробив акцент на етнографічному реалізмові роману, Я. Вільна приходять до суперечливого висновку про приналежність “Пана Халявского” до романтичної прози, бездоказово означуючи його як “історичний романтичний роман” [4, 160]. Те, що історизм у романі вписується саме у реалістичну парадигму, а не романтичну, спробуємо довести нижче. Також, найближче до чіткого визначення підійшла Н. Бернадська, означивши “Пана Халявского” як сімейний роман-хроніку [2, 47] і слушно звернувши увагу на прослідковування у ньому традиції повчально-моралістичного роману.

Наукові розвідки з проблематики жанру роману “Castle Rackrent”, на відміну від “Пана Халявского”, багато в чому збігаються. Так, у них ми часто зустрічаємо наголошення першості невеликого за обсягом, але такого значимого для поступу ірландської та англійської літератур першої половини XIX ст. твору М. Еджворт. Найперше наголошують на тому, що перед нами перший регіональний (обласницький) роман британської літератури, який вперше показав з усією глибиною та яскравістю життя ірландців до приєднання країни до Британії, яке відбулося у 1801 році, тобто через рік після виходу твору у світ [27, 12]. Відомо, що цим романом захоплювався В. Скотт (на час виходу роману у світ він – ще невідомий загалу перекладач німецьких романтичних балад і активний збирач шотландського фольклору), який підтримував з письменницею приятельські стосунки та підтримував багаторічне листування.

В англомовній критиці є постійним визнання М. Еджворт як зачинательки специфічно ірландського жанру – так званого “the Big House novel”. Своєрідність

цього різновиду полягає у зверненні до суто ірландських реалій – зображенні життя ірландських великих землевласників та їхнього маєтку (the Big House) як центру провінційного світу. Щоправда, вибір всезнаючого наратора – мажордома Теді – й відповідно зумовлений кут бачення процесу занепаду Рекрентів і впливу цього занепаду на життя слуг, дав необґрунтовані підстави деяких дослідникам не зараховувати роман “Castle Rackrent” до “the Big House novel”, начебто через наявність “сільського нарративу” [24, 49]. Годі й казати, що сюжет і топіка роману спростовують таке визначення. Феноменальний успіх роману “Castle Rackrent” впровадив появу зразків “the Big House novel”, і навіть, попри зникнення ірландського великого землевласництва як значимо суспільного феномену, й досі в сучасній ірландській літературі дослідники помічають його модифікації.

Акцентуємо увагу насамперед на розбіжностях в оцінках жанрової природи першого роману М. Еджворт. Сумнівним видається його означування як соціального [1, 92], адже у ньому не охоплено життя суспільства загалом, а лише його одного прошарку. Також у романі не спостерігається характерний для соціальних романів зображення конфлікту між суспільством і людиною. У “Castle Rackrent” присутній конфлікт інший – між збанкрутілими лендлордами та спритними батлерами, які здатні скористатися із ситуації та викупити дворянські помістя. Зрозуміло, що тут не присутня типізація ситуації банкрутства, а акцент зроблено на морально-етичних аспектах звироднілості ірландського дворянства та його побуті. Рекренти не протиставлені суспільству, вони цілком вписуються у нього й до фатального часу користають з тих переваг, які їм надає соціальне становище.

Є певні розбіжності в англомовній критиці щодо приналежності роману до літературного напрямку. Так, М. Геймер заперечує зарахування роману ірландської письменниці до реалізму – тобто до “novel”, – виявляючи у творі найперше такі концепти романтизму, як моральний дидактизм і романтичні іронію та алегоричність [26, 235–261]. Для дослідника є неприйнятним віднесення авторки до фундаторів реалістичного напрямку в англійській літературі, поряд із її попередниками Г. Філдінгом і сучасницею Дж. Остен. Твердження про перебування письменниці у полі впливу готичного “розуміння” історії бездоказово базується на таких зовнішніх подібностях, як схожість назв – таких, як “The Castle of Otranto” Г. Волпола [26, 246].

Таким чином, жанрові означення романів Г. Квітки-Основ'яненка та М. Еджворт не є чітко окресленими, а часто й суперечливими, попри наявність значної кількості спеціальних досліджень.

Спробуємо спершу окреслити жанровий різновид сімейного роману-хроніки у загальнотеоретичному плані. Спираючись на студії визнаних дослідників теорії жанру, виокремлюємо інваріантні ознаки, які набувають додаткових атрибутів та індивідуалізуються в творчості конкретних письменників.

Очевидно, найперше слід мати на увазі, що ми маємо справу з сімейним романом (за тематичною ознакою), який за особливостями поетики є хронікальним [2, 308]. Сумнівним є цитоване вище припущення, що сімейна хроніка є майже

завжди романом виховання. Для роману виховання центральною є проблема становлення (деградація) людини, для сімейної хроніки – занепад (рідше – розвій) роду. Об'єднує ці жанрові різновиди історизм, який у сімейній хроніці проявляється у підвищеній увазі автора до презентації історичного часу в лінійній перспективі. Якщо у романі виховання становлення особистості головного героя відбувається як правило на зрізі двох історичних епох, то у сімейній хроніці це не просто фон, а зображення зміни історичних умов крізь призму докорінних і часто трагічних зламів у приватному житті сімейних поколінь. Таким чином, у сімейній хроніці побутовий час невіддільний від історичного, й відповідно формує з ним єдине ціле. Носієм історичної пам'яті поряд із персонажами є також і топос маєтку / замку, який є сакральним оберегом роду, його одвічним укриттям від зовнішнього ворожого світу та носієм сімейних цінностей.

Цікавими є спроби з'ясувати міфологічну основу сімейної прози, зокрема сімейного роману: Дж. Ф. Кілрой виокремлює архетипний мотив блудного сина, який часто зустрічається у сімейних романах [28, 30]. Підкреслимо, що цей мотив не є домінантним для сімейних хронік, але він часто зустрічається у романах виховання з ознаками сімейного роману. І. Смірнов зауважив, що міфоруитуальна основа сімейних хронік вказує на архаїчний культ предків [16, 191]. Це також зараховуємо до важливих жанрових маркерів цього різновиду. Сімейна хроніка часто зображує фатальний для подальшого розвитку роду відхід від прадавнього звичаю, від традицій попередніх поколінь, які є основоположниками роду.

З'ясуємо особливості історизму романів “Castle Rackrent” М. Еджворт та “Пан Халявський” Г. Квітки-Основ'яненка. Як згадувалося вище, деякі дослідники наполягають на тому, що у цих творах реалізовано концепцію “романтичного історизму”.

Історизм романтичного напрямку започаткував В. Скотт, котрий вважається батьком історичного роману і який чи не вперше в європейській літературі знаходить вдаль поєднання історії та вимислу. Новаторство письменника полягало у точному та фактографічному відтворенні колориту епохи, її духовного середовища і повсякдення, і – що найголовніше – національного характеру та менталітету тогочасних людей, серед яких рівноправне місце займають як видатні історичні діячі – творці “офіційної історії”, – так і люди з нижчих суспільних верств. До першовідкриттів шотландського романіста належить і творення нового типу головного героя, кардинально відмінного від романтичного героя: у його творах він не є двигуном історичних подій, а лише учасником чи свідком, і, за висловом С. Тураєва, стягує нитки романної інтриги [20, 199]. Таким чином, романтичний герой змінюється на історичного (у вальтер-скоттівському розумінні), який не творить історію, але є її невід'ємною змінною.

У досліджуваних псевдомемуарних творах не спостерігаємо орієнтування на створення образу історичної людини. Родини Рекрентів і Халявських – це образи типових дворянських родів, які також не можуть слугувати відображенням вальтер-скоттівської персонажної системи. Для романтичного історизму важливою

є ідеалізація минулого, схилення перед патріархальними традиціями та героїзацією минулого (у романах ця ідеалізація має сатиричний відтінок). У романах М. Еджворт та Г. Квітки-Основ'яненка відсутній властивий В. Скотту оптимізм, віра в те, що негативний досвід минулого здатний змінити майбутнє. Об'єднує твори те, що пізніше В. Скотт запозичив у М. Еджворт і розширив – колорит, побут і повсякдення певного прошарку, – вони у романах шотландського письменника доростуть до відтворення духу епохи в переламні історичні моменти. Ми виходимо тут з розуміння реалістичності як певної стильової домінанти письменників, адже вона спрямована на емпіричну дійсність, зображення повсякденного життя шляхом спостереження, вивчення та аналізу, які у підсумку художньо узагальнюються [13, 267].

В обох романах показано розвиток трьох поколінь дворян у XVIII ст. М. Еджворт обирає для детального розгляду способу життя родин Рекрентів старого та відданого дворецького Теді Кверка, який вірою та правдою служить до своїх господарям. У передмові до роману письменниця звертає увагу на ті особливості описуваних часів, які б вона хотіла донести сучасникам. Їй йдеться про опис звичаїв, які залишились у минулому та чотирьох характерів-типажів ірландських дворян, які представляють п'яницю, сутягу, дуелянта та ледаря відповідно. Авторка передбачає майбутню інкорпорацію Королівства Ірландії до складу Королівства Великої Британії й наголошує на тому, що старовину слід пам'ятати, навіть якщо вона викликає глузливу посмішку, адже саме вона втілює національний характер і самобутність.

На розгляді трьох поколінь зупиняється і Г. Квітка-Основ'яненко, який вибирає іншого наратора – не слугу, а дворянина, пана Халявського. Як і Кверк, Халявський тужить за стариною, а сучасність викликає у нього здивування та відразу. Це принципове неприйняття сучасного життя комічно відтворене у постійних наріканнях і невірному вживанні слів оповідача: “просвещение” (тепер зовсім не економлять свічок і прагнуть до кращого освітлення будинків); “образование” (зовсім змінився зовнішній вигляд у студентів університетів); “вкус” (на смак тепер зовсім не ті горілки і вина); “политика” і “обхождение” (змінився етикет) [8, 7–10].

Як ми зауважили, у романах наявна дегероїзація минулого, применшення його значимості засобами гумору та сатири. Кверк не без гордості зауважує, що Рекренти є одним найдавніших сімейств у країні й ведуть свій рід від ірландських королів. Щоправда, уточнює, що насправді рід Рекрентів продовжують О'Шогліни, які прийняли собі ймення Рекрентів після успадкування замку [25, 8].

Г. Квітка-Основ'яненко нищівно висміює генеалогічні дерева українських дворян, які за нових умов щоб обґрунтувати свої привілеї часто вимислювали своє “знатне” коріння. Дворянство Халявські, зі слів оповідача, “здобули” ще від польських королів: “...предок мой, при каком-то польском короле бывши истопником, мышь, беспокоившую наияснейшего пана круля, ударил халявою, т.е. голенищем, и убил ее до смерти, за что тут же пожалован шляхетством, наименован вас-паном Халявским, и в гербовник внесен его герб,

представляющий разбитую мышь и сверх нее халяву – голенище – орудие, погубившее ее по неустрашимости моего предка” [8, 158–159]. “Благородство крові” роду, на переконання Трушка Халявського, після надання королем шляхетства пічнику є незаперечним.

Розглянемо детальніше особливості вияву, розвитку та інтерпретації ритуального комплексу культу предків, який у текстах романів-сімейних хронік М. Еджворт та Г. Квітки-Основ'яненка носить архетипічний характер і складає міфічно-ритуальну основу досліджуваних творів. Наголосимо, що у сатиричних варіантах сімейної хроніки М. Еджворт і Г. Квітка-Основ'яненко епічна ідеалізація минулого має інверсійний характер, адже передбачає применшення та нівелювання сакрального статусу предків у нову епоху.

Серед усіх прадавніх вірувань культ предків належить до стійких до змін, адже в редукованих формах зберігся у багатьох культурах, а в деяких – як, наприклад, індуїзмі, – навіть став основою релігії. Релікти цього культу антропологи зауважують у сучасному християнстві, зокрема у сонмі святих, які набули функцій богів і відповідають за покровительство у тих чи інших справах чи ремеслах [19, 314–315]. У романах М. Еджворт та Г. Квітки-Основ'яненка божественні функції виконують предки дворян, втім ця функціональність применшена та пародійована.

Г. Спенсер спостеріг, що найдревніші з пращурів у пам'яті нащадків трансформуються в образи богів, до яких ставляться з усіма належними почестями: вони вважають їх прабатьками роду і першопричиною всього суцього [17, 275]. Часто пам'ять про прародичів була настільки тривкою, що реальні події з їхнього життя лягали в структуру ініціаційних обрядів. Культ предків пов'язаний із уявленнями прадавньої людини про загробне життя, образами царства мертвих у різних іпостасях. Зрозуміло, що способи ушанування померлих різняться у різних культурах, маючи також і спільні типологічні риси. Один зі засновників соціології права Г. Мейн у праці “Древній закон...”, порівнюючи вірування багатьох значно віддалених географічно прадавніх спільнот, зауважив спільність у пошануванні предків, яке часто стосується лише трьох попередніх поколінь (батьків, дідів і прадідів) [12, 40]. У досліджуваних творах показано шанобливість та повагу до предків – нащадки розуміють їхнє важливе значення для постання роду. Романи-сімейні хроніки також пародіюють увіковічення пам'яті предків, на зразок родинних хронік, які були природнім способом збереження знань про витоки роду у дворянських родинах.

Культ предків у вигляді обожнювання мертвих належить до найдавніших форм релігії (у досліджуваних текстах ми трактуємо це поняття не суто в етнографічному сенсі, а в ритуально-міфологічному). Цей культ включає в себе не лише пошанування предків, а й сімейних святих й є своєрідною нерозривною ланкою між поколіннями, поєднуючи їх – мертвих і живих, прабатьків і нащадків. Для найдавніших форм характерною була віра в постійну присутність померлих в одному вимірі з живими й активну участь у сімейних справах. Так, пращури можуть допомагати роду та шкодити його теперішнім ворогам. І. Огієнко

наголошував, що культ предків постав із віри в загробне життя, а дух родинного предка був одним із найбільш шановних духів у дохристиянському житті багатьох, не лише слов'янських, народів [14, 233]. Пам'ять про предків не є метафорою, а важливим засобом збереження та передачі інформації про могутність пращурів, їхню звитягу та потуги для розвитку роду. Також сучасні антропологи у культурі предків архаїчних культур вбачають важливу функцію для виживання первинного соціуму [3, 235]. У романах-сімейних хроніках показано марність віри у могутність прапрадідів, адже пиха та шанобливе ставлення до пам'яті засновників могутніх родів нічого у підсумку не приносить нещасливим нащадкам.

Як відомо, образ поколінь у античній міфології був способом організації сакрального часу для упорядкування пантеону богів. Міфологічний час – циклічний, для нього властиві повторення та відродження. Циклічність як відображення одного з атрибутів архаїчної свідомості характерна і для пізніших епох: у давньоісландських сагах людина є лише ланкою між поколіннями, які змінюються як пори року, тож у наступних поколіннях можлива поява людей, схожих у всьому на своїх предків, й тому передача родових імен і традицій, сімейних святинь і могил є дуже важливою [6, 313]. Генеалогічна циклізація, з увагою до чіткого відтворення родословних таблиць й розумінням людини як лише представника конкретного роду характерна для ісландських саг [22, 48], і водночас, схожа на ті ж художні принципи відтворення художнього часу у сімейних хроніках XIX ст., які й спостерігаємо у М. Еджворт та Г. Квітки-Основ'яненка. Щоправда, прагнення авторів саг і романів-сімейних хронік до правдоподібності є різноформатним. Від порівняння історичності саг з новочасним європейським романом XIX ст. застерігав М. Стеблін-Каменський. У сагах присутня так звана синкретична правда, яка й осмислюється анонімними авторами як істина у повному сенсі цього слова, у реалістичних романах присутня правдоподібність [18, 60–62]. Іншими словами, анонімні автори саг розглядали свої твори як документальні, фантастичний елемент у них не мислився як вигаданий. У сімейних хроніках М. Еджворт та Г. Квітки-Основ'яненка представлені родини та їхні історії ввібрали в себе негативи дворянства Ірландії та є, зрозуміло, типажми. У певному сенсі ці романи є не історичними, але на історичну тематику – на тему занепаду старих дворянських родів у нових історичних умовах на межі XVIII і XIX століть.

Для античності час не має протяжності – він замкнутий та гармонійний. Тривалість є атрибутом саме історичного часу, а архаїчні обряди у повсякденні знецінюють час [23, 89]. Звернення до ритуалу міфологізує теперішній час, робить його замкнутим, а не лінійним, вносячи елемент священного до повсякденності. У сімейній хроніці міфологічний час ритуалу поклоніння пам'яті предків співіснує з історичним часом і такий рівноправний симбіоз є закономірним, адже відомий ще з античних часів [15, 314]. Звернення до знатних предків дворянських родів у романах М. Еджворт та Г. Квітки-Основ'яненка є комічним і витісняє повсякденністю історичну значимість подій минувшини.

Пошанування сімейних святинь також іронічно представлено у романах

ірландського та українського авторів. Кінець славетного роду збігається із ганебним занепадом сакрального місця для Рекрентів – колись величного замку. Дворецький згадує, як через розбите вікно були зіпсуті дороги та розкішні убори місіс Джейн під час сильної зливи, адже грошей на скляра давно немає: трагікомічними є і способи лагодження вікна колись величного замку то подушкою, то старою фіранкою, а насамкінець шматком шиферу [25, 43–44]. Так само і у романі українського письменника колись величний і щедрий для гостей батьківський маєток нищать при розподілі спадку брата Халявські.

Отже, у романах М. Еджворт і Г. Квітка-Основ'яненко показано зі скрупульозністю всезнаючих нараторів історичні зміни та трансформації, які відбувалися з дворянськими родинами Ірландії та України у XVIII ст. За жанром – це сімейні хроніки з характерною лінійністю оповіді, яка охоплює історію трьох поколінь, вони не є історичними романами. Творячи псевдомемуарні твори, автори акцентують на типових негативних рисах, які й призводять до занепаду родів, щоправда, у романі українського письменника цей регрес носить радше морально-етичний характер. Міфо-ритуальною основою романів є культ предків, який у текстах десакралізовано.

Будучи обмеженими у розгляді типології жанрових ознак романів-сімейних хронік “Castle Rackrent” ірландської письменниці М. Еджворт і “Пан Халявский” українського письменника Г. Квітки-Основ'яненка межами цієї розвідки, зауважимо про можливість і перспективність подальших зіставлень цих творів, зокрема, особливостей конструювання портретних характеристик, особливостей хронологічної організації та національної специфіки.

Література

1. Бельский А. А. Английский роман 1820-х годов : [учебн. пособие по спецкурсу] / А. А. Бельский. – Пермь : Пермский гос. ун-т, 1975. – 204 с.
2. Бернадська Н. І. Український роман : теоретичні проблеми і жанрова еволюція : [монографія] / Н. І. Бернадська. – К. : Академвидав, 2004. – 368 с.
3. Бочаров В. В. Власть и время в культуре общества / В. В. Бочаров // Антропология власти : [хрестоматия по политической антропологии] : [в 2-х т. / сост. и отв. ред. В. В. Бочаров]. – СПб. : С.-Петербур. ун-т, 2006. – Т. 1 : власть в антропологическом дискурсе. – С. 225–238.
4. Вільна Я. В. Історико-літературний феномен критичної інтерпретації творчості Г. Квітки-Основ'яненка : [монографія] / Я. В. Вільна. – К. : Альтерпрес, 2005. – 300 с.
5. Грот – Плетневу, Гфорс, 27 феврл. 1841 // Переписка Я. К. Грота с П. А. Плетневым : [в 3-х т. / под ред. К. Я. Грота]. – СПб. : Типографія Министерства Путей Сообщения (Высочайше утвержденного Товарищества И. Н. Кушнерев и Ко), 1896. – Т. 1. – С. 257–259.
6. Гуревич А. Я. Средневековый мир : культура безмолвствующего большинства / А. Я. Гуревич // Избранные труды : средневековый мир. – СПб. : С.-Петербур. ун-т, 2007. – С. 263–547.
7. Калениченко Н. Л. Українська література XIX ст. : напрями, течії / Н. Л. Калениченко ; [відп. ред. П. М. Федченко]. – К. : Наукова думка, 1977. – 314 с.
8. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Пан Халявский / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко // Збір. творів : [у 7-ми т. / редкол. : П. М. Федченко (голова), О. І. Гончар, Б. А. Деркач, С. Д. Зубков, Д. В. Чалий]. – К. : Наук. думка, 1978–1981. – Т. 4 : прозові твори. – 1979. – С. 7–377.
9. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : [монографія] /

- Н. Х. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
10. Кулешов В. И. *Натуральная школа в русской литературе XIX века* / В. И. Кулешов. – М. : Просвещение, 1965. – 300 с.
 11. Лімборський І. В. *Творчість Григорія Квітки-Основ'яненка : генеза художньої свідомості, європейський контекст, поетика* / І. В. Лімборський. – Черкаси : Брама-Україна, 2007. – 108 с.
 12. Мэйн Г. С. *Древний закон и обычай : исследования по истории древнего права* / М. Г. Самнер ; [пер. с англ. ; под ред. М. М. Ковалевского]. – 2-е изд. – М. : КРАСАНД, 2011. – 320 с.
 13. Наливайко Д. *Епістемологія і поетика реалізму* / Д. Наливайко // *Теорія літератури й компаративістика*. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – С. 257–276.
 14. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). *Дохристиянські вірування українського народу* / І. Огієнко. – К. : Обереги, 1992. – 424 с.
 15. Рабинович Е. Г. *Афродита Урания и Афродита Пандемос* / Е. Г. Рабинович // *Античность и Византия* / [отв. ред. Л. А. Фрейберг]. – М. : Наука, 1975. – С. 306–318.
 16. Смирнов И. П. *Олитературенное время : (гипо)теория литературных жанров* / И. П. Смирнов. – СПб. : РХГА, 2008. – 264 с.
 17. Спенсер Г. *Синтетическая философия* / Г. Спенсер ; [пер. с англ.]. – К. : Ника-Центр, 1997. – 512 с.
 18. Стеблин-Каменский М. И. *Мир саги ; Становление литературы* / М. И. Стеблин-Каменский ; [отв. ред. Д. С. Лихачев]. – Л. : Наука : Ленингр. отд-ние, 1984. – 246 с.
 19. Тайлор Э. Б. *Миф и обряд в первобытной культуре* / Э. Б. Тайлор ; [пер. с англ. Д. А. Коропчевского]. – Смоленск : Русич, 2000. – 624 с.
 20. Тураев С. В. *От Просвещения к романтизму* / С. В. Тураев. – М. : Наука, 1983. – 255 с.
 21. Чалый Д. *“Пан Халявский”* / Д. Чалый // *Квитка-Основ'яненко Г. Пан Халявский*. – К. : Держлітвидав України, 1954. – С. 251–266.
 22. Ярхо Б. И. *Сказание о Сигурде и Нифлунгах на Скандинавском Севере* / Б. И. Ярхо // *Сага о Волсунгах* / [пер., пред. и прим. Б. И. Ярхо]. – М. : Academia, 1934. – С. 17–91.
 23. Элиаде М. *Миф о вечном возвращении (архетипы и повторение)* / М. Элиаде // *Космос и история : избр. работы* / [пер. с англ. и франц.]. – М. : Прогресс, 1987. – С. 27–144.
 24. Butler M. *Edgeworth, the United Irishmen, and “More Intelligent Treason”* / M. Butler // *An Uncomfortable Authority : Maria Edgeworth and Her Contexts* / [ed. by N. Kaufman, Ch. Fauske]. – Newark : University of Delaware Press, 2004. – P. 33–61.
 25. Edgeworth M. *Castle Rackrent* / M. Edgeworth ; [ed. with an introduction by S. K. Howard]. – Indianapolis ; Cambridge : Hackett Publishing Company, Inc., 2007. – 87 p.
 26. Gamer M. *Maria Edgeworth and the Romance of Real Life* / M. Gamer // *NOVEL : A Forum on Fiction*. – 2001. – Spring. – Vol. 34. – № 2 : *The Romantic-Era Novel*. – P. 232–266.
 27. Howard K. S. *Introduction* / S. K. Howard // *Edgeworth M. Castle Rackrent*. – Indianapolis ; Cambridge : Hackett Publishing Company, Inc., 2007. – P. 9–33.
 28. Kilroy F. J. *The Nineteenth-Century English Novel : Family Ideology and Narrative Form* / J. F. Kilroy. – New York : Palgrave Macmillan, 2007. – 232 p.

Анотація

У статті обґрунтовується думка, що М. Еджворт і Г. Квітка-Основ'яненко стали фундаторами жанрового різновиду сімейного роману-хроніки в англійській та українській літературах. У романах “Castle Rackrent” і “Пан Халявский” показано історичні зміни та трансформації, які відбувалися з дворянськими родинами Ірландії та України у XVIII ст. За жанром – це сімейні хроніки, які охоплюють історію трьох поколінь, і не є історичними романами. Міфо-ритуальною основою романів є культ предків, який у текстах десакралізовано.

Ключові слова: жанр, сімейна хроніка, історизм, культ предків.

Аннотація

В статті обосновується думка, що М. Еджуорт і Г. Квитка-Основьяненко стали основоположниками жанрової різноманітності роману-хроніки в англійській і українській літературах. В романах "Castle Rackrent" і "Пан Халівський" показано історичні зміни і трансформації, які відбувалися в дворянських родинах Ірландії і України в XVIII в. По жанру – це родинні хроніки, які охоплюють історію трьох поколінь, і не є історичними романами. Мифо-ритуальною основою романів є культ предків, який в текстах десакралізовано.

Ключеві слова: жанр, родинна хроніка, історизм, культ предків.

Summary

The article substantiates the view that Maria Edgeworth and H. Kvitka-Osnovianenko became the founders of the genre variety of family novel chronicle in English and Ukrainian literature. In the novels "Castle Rackrent" and "Pan Haliavskyi" the authors show historical changes and transformations that happened to noble families of Ireland and Ukraine in the 18th century. By genre this family chronicles cover the story of three generations, and aren't historical novels. The myth-ritual basis of the novels is the ancestor worship, which is desacralized.

Keywords: genre, a family chronicle, historicism, the ancestor worship.

УДК 82.091::821.161.2+821.112.2(494)+821.112.2

Чик О. І.,
кандидат філологічних наук,
Кременецький обласний
гуманітарно-педагогічний інститут
імені Тараса Шевченка

АНАТОМІЯ ІМПЕРІЙ: ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС УКРАЇНСЬКОГО ТА НІМЕЦЬКОМОВНОГО РОМАНУ ВИХОВАННЯ II ПОЛОВИНИ XIX СТ.

Актуальність компаративного аналізу оприявлення в романі виховання II-ї пол. XIX ст. зумовлена тим, що ця проблема ще не досліджувалася в українському літературознавстві. Щоправда, художнє відтворення історичного дискурсу є одним із засадничих і смислоутворюючих для таких письменників, як А. Свидницький, І. Нечуй-Левицький, Г. Келлер, В. Раабе, Т. Фонтане. Власне відображення історичних подій у творах письменників вже ставало предметом зацікавлення багатьох дослідників українського та німецького реалізму, які головним чином звертали увагу на художнє змалювання історичних деталей: у А. Свидницького (М. Сиваченко, Н. Крутікова, П. Хропко, Н. Данюк, В. Зарва, В. Шевчук та ін.), І. Нечуя-Левицького (В. Зарва, І. Приходько, М. Ткачук, М. Чернопиский та ін.), Г. Келлера (Є. Брандіс, Р. Данилевський, В. Пашигорєв, А. Хаузер та ін.), В. Раабе (В. Прайзенданц, М. Кіндерманн, Е. Гайслер та ін.) та Т. Фонтане (Т. Авагян, Є. Волков, С. Гіздеу та ін.). Саме стосунки колонії та імперії, на наше переконання, є концептуальними для таких романів як "Люборацькі" А. Свидницького, "Хмари" І. Нечуя-Левицького, "Der grüne Heinrich" ("Зелений Генріх") Г. Келлера, "Die Akten des Vogelsangs" ("Літопис Пташиної слободи") В. Раабе та "Effi Briest" ("Еффі Бріст") Т. Фонтане.